

ПИТАННЯ ПРАГМАЛІНГВІСТИКИ І ЛІНГВОДИДАКТИКИ

DOI: 10.18524/2307-4558.2023.40.300479

УДК 811.161.2'42:82

ЄЩЕНКО Тетяна Анатоліївна,

докторка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, вул. Шимзерів, буд. За, м. Львів, 79010, Україна; тел.: +380(32)2786446; e-mail: teua.lviv@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3624-5072>

КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ТЕКСТУ ЯК ВИЯВ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО КОДУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА АВТОРСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Анотація. *Мета* статті — описати концептуальність як підкатегорію текстової категорії інформативності, зосередитися на мовних засобах вираження цієї типологічної ознаки словесного цілого. Окреслена мета передбачає виконання таких завдань: обґрунтувати існування концептуальності як підкатегорії інформативності в категорійній ієрархії тексту; поакцентувати увагу на концептуальності в аспекті вияву етнокультурних кодів національної та індивідуально-авторської картини світу; описати ключові слова, лексичні повтори, авторські афоризми, а також присвяти, епіграфи, заголовки як мовні засоби реалізації концептуальності. *Джерельною базою* розвідки слугують українськомовні художні словесні цілі, з яких у спосіб точної і повної інвентаризації здійснено вибірку одиниць (метафор, епітетів, перифраз, оксюморонів тощо), що маніфестують концептуальність як текстову підкатегорію інформативності. У колі уваги художні тексти як класичної української літератури, так і сучасної — Ігоря-Богдана Антонича, Івана Багряного, Оксани Забужко, Марії Матіос, Наталії Назар, Романа Скиби, Григорія Сковороди, Василя Стуса, Лесі Українки, Гната Хоткевича, Тараса Шевченка. *Об'єктом* вивчення є український поетичний дискурс та його складники (концепти), а *предметом* — художні образи української поезії та прози як виразники концептуальності як різновиду текстової категорії інформативності. *Результатом* наукового пошуку стало поглиблення ідеї ієрархічного впорядкування текстових категорій й підкатегорій й визначення концептуальності як інваріантної характеристики словесного цілого, що віддзеркалює окремий аспект типологічної ознаки словесного цілого. Художньо-поетична комунікація в аспекті дискурсивного підходу розглядається як процес, у якому предмет вербальної взаємодії між її учасниками є виявом специфіки мовно-національної картини світу українців. *Висновком* є те, що категорія інформативності репрезентує текст як комунікативну одиницю. Феномен інформативності зумовлений наявністю в художньому тексті концептуальної інформації, яку запроєктовано у площину автора — з ідеєю твору, у площину читача — з процесом сприйняття тексту як освоєння нової інформації і наближення до авторського задуму. Українськомовні художні тексти є складниками картини світу етносу, вони вміщують у собі колективний досвід, генетично-еволюційне тло якого виражає текстова підкатегорія концептуальності. Концептуальність зrealizovує естетичну ідею твору, координує тему та сюжет, визначає добір мовних засобів тощо. Концепт — аксіологічна призма бачення світу. Художня комунікація здатна виявляти унікальну культуру нації, її традиції, звичаї, менталітет, відтворювати життя людей у національно-історичній своєрідності, а також репрезентувати світогляд неповторної особистості автора-адресанта. Мовними засобами реалізації концептуальності як підкатегорії текстової категорії інформативності є ключові слова, лексичні повтори, авторські афоризми, а також присвяти, епіграфи, заголовки.

Ключові слова: текст художній, категорія тексту, підкатегорія тексту, інформативність, концептуальність, концепт, картина світу мовно-національна, картина світу мовно-індивідуальна.

Постановка проблеми. У мовознавстві ХХІ ст. різноаспектно висвітлено таке важливе поняття, як «текстова категорія». Тривалий час за переважання в лінгвістиці структурно-граматичного підходу до вивчення тексту увага дослідників була прикута винятково до формальних репрезентантів текстових категорій (зв'язність, дискретність). Парадигму, про яку йдеться, змінила комунікативно-прагматична, що уможливило розширення спектра утрадиційнених інваріантних ознак словесного цілого як, *комунікативність, антропоцентричність, діалогічність, інформативність* та ін. Інформативність у її синтагматичних і парадигматичних відношеннях із підкатегоріями «фактуальність», «концептуальність», «підтекст», — інваріантна ознака тексту, що віддзеркалює його семантичну структуру. Інформативність має експліцитні та імпліцитні форми вияву, іманентною характеристикою тексту, обов'язковою категорією, що вирізняється гетерогенністю, лабільністю й забезпечує адекватне донесення певного обсягу інформації до адресата. З огляду на це доцільним постає вичленування й подальший аналіз текстової репрезентації фактуальної, концептуальної та підтекстової інформації. Своєрідним ключем до розуміння тексту є *підкатегорія концептуальності*, що полягає в доцентровій організації його інформації навколо певного концепту — ментального утворення, яке поєднує в собі об'єктивний зміст та оцінні, модальні, історичні й соціокультурні характеристики відображуваного, формуючи єднальну ланку між культурою народу, світоглядом авто-

ра і свідомістю адресата. З'ясувати національно-культурну специфіку текстової категорії інформативності, витлумачити концептуальність як чинник етнічної ідентифікації, культурної зумовленості мовленнєвого витвору, визначити способи відображення національного світобачення адресанта через підкатегорію концептуальності — значуща проблема сучасної текстолінгвістики.

Аналіз останніх досліджень. Інформативність властива будь-якому текстові, вона становить універсальну категорію. Питання інформативності як типологічної ознаки словесного цілого різнобічно схарактеризоване в працях Ф. Бацевича [1], Л. Бублейник [3], А. Загнітка [11], Т. Єщенко [8, 9, 10], Н. Грушко [5], Ю. Давидюк [6], І. Кочан [14], М. Крупи [13], Г. Поберезької [16] та ін. Концепт-образ у практиці лінгвоконцептуального аналізу художнього тексту — проблема, яка у колі уваги С. Бородіци [2], Т. Вільчинської [4], І. Дишлюк [7], В. Кононенка [12], Т. Петрінської [15], О. Тарасової [19], Т. Урись [20]. Окремі аспекти концептуального аналізу та лінгвістики тексту порушує у монографії українська дослідниця Т. Радзівєвська. Проте концептуальності як підкатегорії інформативності тексту, концептам як естетичним домінантам художнього вираження модусу національної ідентичності в сучасній українській поезії й прозі і досі не приділено належної уваги. До того ж, у науці немає єдності щодо лінгвістичного підґрунтя інформативності тексту загалом, концептуальності зокрема.

Формулювання завдань. Об'єктом вивчення є українськомовні художні тексти, предметом — підкатегорія концептуальності текстової категорії інформативності та її мовні засоби вираження у словесному цілому.

Мета статті — описати концептуальність як підкатегорію текстової категорії інформативності, зосередитися на мовних засобах вираження цієї типологічної ознаки словесного цілого. Окреслена мета передбачає виконання таких завдань:

1) обґрунтувати існування концептуальності як підкатегорії інформативності в категорійній ієрархії тексту;

2) поакцентувати увагу на концептуальності в аспекті вияву етнокультурних кодів національної та індивідуально-авторської картин світу;

3) описати ключові слова, лексичні повтори, авторські афоризми, а також присвяти, епіграфи, заголовки як мовні засоби реалізації концептуальності.

Методи дослідження — *контекстуально-інтерпретаційний* (для обґрунтування статусу текстової підкатегорії концептуальності, реконструкції авторського (комунікативного) задуму, мотивів, мети, загального змісту, спрямованості тексту на адресата тощо), *композиційного* (для з'ясування динамічного розгортання тексту та утілених у ньому концептів), *описового* (для комплексної інвентаризації і системної класифікації підкатегорії концептуальності як складника інформативності та засобів її вираження у словесному цілому в синхронії), *статистичного* (для виявлення частотності уживання концептів як виразників концептуальності).

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах сучасної гуманітарної наукової парадигми мову розглядають як культурний код нації, а текст — як одиницю, що відбиває в собі культуру певного народу, його традиції, звичаї, менталітет, відтворює життя людей у його національно-історичній своєрідності, а також світогляд неповторної особистості його автора. Тож однією із засадничих підкатегорій інформативності художнього тексту цілком доречно визнавати *концептуальність*. Феномен концептуальності зумовлений, по-перше, наявністю в художньому тексті змістовно-концептуальної інформації, яку мовознавці співвідносять у площині автора — з ідеєю твору, у площині читача — з процесом сприйняття тексту як освоєння нової інформації і наближення до авторського задуму [10, с. 235]. Концептуальність є своєрідною текстотвірною енергією, яка, реалізуючи його моральну, суспільну й естетичну ідеї, координує тему та сюжет, визначає добір мовних засобів тощо. Художній текст може існувати без сюжету й легко вичленюваної теми, але без концепту він неможливий. По-друге, категорія концептуальності художнього тексту є своєрідним ключем для сприйняття змістового аспекту тексту і його емоційно-оцінної інформації у зв'язку з уміщеним у концепті етнокультурно зумовленим естетико-смісловим кодом.

Лінгвістичне розуміння концепту сформувалося під впливом логіки та культурології й поєднало в собі розмаїття поглядів на його структуру і властивості. Науковці розглядають концепт як поняття [18, с. 15–36]. Концепт, як і поняття, є продуктом мисленнєвої діяльності людини і становить одну з пізнавальних форм, певну ідею, думку, що відображає в узагальненій формі предмети, явища дійсності та зв'язки між ними. Водночас суто раціональної сутності поняття протистоїть менш раціональна сутність концепту, позаяк концепт раникає як продукт «і раціонального, і чуттєвого відображення дійсності — відчуття, сприйняття, уявлення» [10, с. 235], він не тільки мислиться, а й переживається, викликаючи емоції, асоціації, які залежать від культурного досвіду індивіда. Концепт формують такі використані в процесі пізнання розумові дії, як абстракція, ідеалізація, узагальнення, порівняння та визначення. Як і поняття, концепт вербалізується, матеріалізується у вигляді слова. Іншої природи він не має. Концепт не безпосередньо виникає зі значення слова, а є результатом нашарування на словникову семантику слова структури особистого й національного досвіду людини. Отже, концепт становить ментальне утворення, що поєднує в собі не тільки об'єктивний зміст, а й оцінні, модальні, історичні та соціокультурні характеристики відображуваного, тобто становлен-

ня народу як носія культури в певну історичну епоху. Концепт — складник культури, її атрибут, що міститься у свідомості мовця. Він може мати статус константи культури, якщо існує тривалий час. Наприклад, є всі підстави вважати концепти *Воля, Душа, Рід, Честь* константами: вони присутні в українській концептосфері впродовж багатьох століть. Ідея націєцентричності концептів українського дискурсу як складників національної картини світу знайшла відображення в монографії В. Кононенка [12], який об'єднав концепти українського дискурсу у дві групи: абстрактно-емоційні (*Воля, Свобода, Неволь, Слава, Мрія, Надія, Доля, Недоля, Віра, Кохання, Любов, Страх, Сміх, Сум, Туга, Журба, Гріх, Спокута, Зло, Добро, Зрада, Вірність*) і традиційно-характерологічні (*Родинність, Рід, Побратимство, Милосердя, Жорстокість*) концепти. Прикладами вияву етноконцептуального світовідчуття авторів українськомовних художніх текстів можуть слугувати символічність кольору: «*Два кольори, мої два кольори, / Оба на полотні, в душі моїй оба. / Два кольори, мої два кольори, / Червоне — то любов, а чорне — то журба*» (Д. Павличко); «*У образах і звуках потойбіччя / Біліє плямою надії «білий шум». / На хвилях пам'яті шукаємо обличчя, / Стрічками чорними обвиті в чорний сум*» (В. Курило); морально-етичні цінності українського народу: «*Що є свобода? Добро в ній якеє? / Кажуть, неначе воно золотее? Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото, / Проти свободи воно лиш болото*» (Г. Сковорода); «*Ні долі, ні волі у мене нема, / Зосталася тільки надія одна*» (Леся Українка); «*За вас правда, за вас слава / І воля святая!*» (Т. Шевченко); «*Якщо в мені — ані слюзи добра, / Якщо в мені — лиш відгомін любові, / Нехай вода моєю стане кров'ю / І затвердіє серце, мов кора*» (М. Матіос). Активно використовувані націєцентричні концепти стають однією з іманентних ознак мовотворчості митців слова. Наприклад, концепти *Надія, Мрія* властиві творам Лесі Українки, *Правда* — наскрізний концепт творчості Панаса Мирного, *Слава, Воля* — Тараса Шевченка.

Крім того, українськість художніх концептів через архетипність їхнього характеру, що посилюється соціальними та етнокультурними чинниками, може бути розглянута як релевантна характеристика певного періоду розвитку суспільства й української нації. Зокрема, поетична комунікація кінця ХХ століття постає кризь призму споконвічних концептів *Душа, Сумління, Віра, Воля, Правда, Пам'ять, Мрія, Доля* тощо. Кожне з цих понять має систему первинних і вторинних значень, наділене широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації, персоналізації, посилені можливостями інтегруватися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти.

Особливістю поетично-образної (метафоричної) репрезентації світу є те, що одиниці цього рівня здатні втілювати діяльнісний образ реальності в знаках-символах, покликаючи до національних сцен та сценаріїв, до культурної діяльності етносу як сукупності дій чи процедур, створюючи світ прототипних (стереотипних) ситуацій. Авторські метафори функціують як механізми передання і перетворення знань, як своєрідні посередники між розумом конкретного індивіда та культурою, розвиток і внутрішні зміни якої можна дослідити за допомогою лексико-семантичної репрезентації слів-концептів, що постають конденсаторами мовно-культурної пам'яті й фіксуються концептосферою національної мови. Вони становлять когнітивно-семантичний континуум, цілісний мовно-образний націєпростір, який утілює неповторність світобачення, аксіологічні норми світосприймання, своєрідність концептуальної організації світу, спосіб життя українців, їхню філософію, етнокультурний колорит, традиції та специфіку здобуття гносеологічного досвіду. Кожна культура володіє іманентними й ціннісними їй вимірами. Соціально значущі характеристики української культури відбивають її національно-індивідуальні початки й репрезентують аксіологічні (духовні, моральні, економічні, прагматичні й т. ін.) орієнтації, певні еталони, когнітивні стереотипи, цінності.

Напря́м варіювання зафіксованих у поезії кінця ХХ століття концептів, в основі яких лежать ідіотетні цінності, охоплює такі аксіологічні категорії, як *Душа* (індекс частотності — 172 метафоричні контексти, 5,6 %), *Доля* (137 метафор, 4,4 %), *Пам'ять* (51 метафора, 1,7 %), *Любов (кохання)* (29 метафор, 0,9 %), *Думка* (22 метафори, 0,7 %), *Надія* (індекс частотності — 21 метафора, 0,7 %), *Щастя* (20 метафор, 0,7 %), *Мрія* (17 метафор, 0,6 %), *Печаль, Сум (Смуток)* (по 15 метафор, 0,5 %), *Самотність* (13 метафор, 0,4 %), *Ніжність* (8 метафор, 0,3 %), *Чекання, Жаль* (по 7 метафор, 0,2 %), *Бажання, Почуття* (по 5 метафор, 0,2 %), *Страх* (4 метафори, 0,1 %), *Спокій, Жалоба, Совість, Свобода (Воля)* (по 3 метафори, 0,09 %), *Сором, Журба, Свідомість, Радість, Розум, Віра, Сумління, Зло* (по 2 метафори, 0,06 %) [9, с. 213–219]. Природа концепту динамічна, він має потенціал розвитку, адже складається з різних нашарувань, які є наслідком культурного життя українців різних епох. Концептуальність тексту репрезентують пізнавальні й художні концепти. Художнім концептам властиво створювати в тексті певне емоційне та естетичне напруження, позаяк те, що вони означають, виходить за межі вкладеного в них змісту, напр.: «*Світе тихий, краю милий, / Моя Україно, / За що тебе сплюндровано, / За що, мамо, гинеш? / Чи ти рано до схід сонця / Богу не молилась, / Чи ти діточок непевних / Звичаю не вчила?*» (Т. Шевченко). Оскільки сприйняття тексту — це не тільки процес рефлексії, а й процес виникнення асоціацій, витворення яких стимулює мова, концепт, не експлікований у тексті, може актуалізуватися у свідомості реципієнта. Асоціативна «надмірність» надає концепту художньої цінності. Концептуальність тексту перебуває у двоспрямованому зв'язку з поняттям картини світу: концепт містить конотації і асоціації,

позначені національно-культурним забарвленням, загальнолюдським та індивідуально-авторським досвідом. Картину світу, відображену у свідомості людини, лінгвісти трактують як «вторинне існування об'єктивного світу, закріплене й реалізоване у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова, яка й виконує функцію об'єктивації індивідуального людської свідомості» [10, с. 238]. У традиційному тлумаченні картина світу представлена двома різновидами: концептуальна й мовна. Концептуальну картину світу співвідносять із розумовими операціями, поняттями, ідеями, уявленнями, образами й будують за логічними законами світового устрою. Під мовною картиною світу розуміють сукупність знань про дійсність, яка нагромаджується й зберігається в лексико-семантичній системі мови [18, с. 15–36]. Мовна картина світу, отже, «відображає сприйняття світу носіями певної культури, людське відображення не є механічним, воно має творчий (і тому певною мірою суб'єктивний) характер» [10, с. 238].

Кожна мова відображає дійсність у власній системі координат, вона оригінальна й унікальна, що є наслідком її взаємозв'язку з культурою. Мови відрізняються одна від одної не тільки фонетикою, граматиною чи лексикою, а й національно-культурною специфікою бачення світу, тобто виокремленням у них істотних для певного народу та його буття елементів, властивостей, явищ. Результатом такого членування, співвідносного з об'єктивним планом значень, є утворення національно-мовної картини світу, яку вважають одним із центральних понять, що репрезентує взаємини людини, представника певної культури, з довколишнім світом. Національно-мовна картина світу відбита у специфічних образних асоціаціях, які супроводжують сприйняття дійсності представниками відповідної культури, передаючи національний характер як своєрідний національний колорит почуттів та емоцій, спосіб мислення й дій, як звичаї, традиції, що перебувають у тісній залежності від умов матеріального життя та особливостей історичного розвитку певної нації й формують національний менталітет, який відображає опорні концепти, культурні компоненти, поняття, образи, символи, властиві певній нації, напр.: *«Рідна мати моя, ти ночей не доспала, / Ти водила мене у поля край села, / І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, / І рушник вишиваний на щастя дала»* (А. Малишко). Автор тексту завжди передає адресатам власний життєвий досвід, пропонує своє бачення довкружжя, вибираючи та певним чином комбінуючи одиниці, здатні передати його інтенції, концептуальну картину світу. Через цю причину на концептуальному просторі тексту також відбиті й індивідуально-авторська картина світу як результат концептуалізації та категоризації світовідчуття певною мовною особистістю, як особливе уявлення про світ, і власна мовна картина, що відповідає досвіду, умовам життя й особливостям психічного складу, інтелектуальному розвитку та естетичним уподобанням автора [13, с. 162], напр.: *«Давно опазурились солов'ї, / одзьобились на нашій Україні. / А як не чути їх?»* (В. Стус). На концепт відчутніше впливає національна, а не індивідуальна картина світу. Структура його є багатшаровою, неоднорівною й множинно інтерпретованою. Як і текст, концепт має фрактальну природу, формується на рівні диктеми й відбивається в глобальному концепті тексту за принципом самоподібності. З-поміж концептуальних шарів ядерними вважають образний компонент та інформаційно-понятійний компонент, периферію становить інтерпретаційний компонент концепту. Концептуалізація явищ і подій реального світу відбувається через індивідуально-авторське його сприйняття. Тема тексту заломлюється через її авторську інтерпретацію й концептуалізується в пропозиції за схемою $X \in Y$, де X — тема художнього твору, а Y — її авторська оцінка [10, с. 239]. У художньому творі і X , і Y , і навіть обидві ці величини не завжди логічні, раціональні уявлення. Це можуть бути як 1) іконічні, так і 2) метафоричні образи. Пор.: 1) *«Он там зтось сидить на асфальті!.. Там, де купа окурків і величезна плювательниця, де подальше від світла. Де звалляні люде, як дрова... і лиця сірі, як сірий день. Вона сидить на холоднім полу; в біблейській позі, під біблейським плащем на асфальті. Розвісила свою намоклу нудьгу на бильці, свою порепану печаль на скронях... Розкрила груди і — під станційний шум — колисає дитя. Лице в чорних плямах, а вії нагадують юність. На лиці і в позі покора і ляк... Руки грязні і чорні... Ноги сховались під плащем з драною ряднини — вони репані, в курятах... Спина перегнулаь; збився платок: нечесані коси опали на немовлятко з украденим віком. <...> Мадонно моя на асфальті!»* (Іван Багряний) і 2) *«Аж колись похилюся в задумі / над рікою життя, що минуло, / та погляну в німім, тихім сумі / на русло, що покрите намулом»* (І.-Б. Антонич).

Концептуальний простір, або концептосфера тексту, утворений інформацією на найвищому рівні абстракції, доповнює базовий концепт (концепти), представлений ключовими словами, та концептуальне тло, утворене концептами загальнокультурного й національного характеру. Адресант сприймає текст концептуально, у його смисловій цілісності, причому в процесі розуміння тексту відбувається компресія його змісту, що спричиняє об'єднання текстових фрагментів у смислові блоки на основі спільних семантичних домінант, які постають у статусі ключових слів [10, с. 240]. Ключові слова як семантично значущі елементи тексту можуть займати центральну позицію в системі образів, відігравати в ньому конструктивну роль або слугувати умовою створення тексту й сигналами авторських інтенцій. У цьому сенсі цікавими є авторські афоризми, які містять життєву мудрість і філософію адресантів, пор.: *«Для щастя — вічність, для терпіння — час»; «Без Святої Благодаті Плоду доброго не дати»; «Сила краплі понад міць граніту, а любові — понад злобу світу»; «Щоб заспівати, щоб бути поетом, треба співати лиш з Богом дуєтом»; «Бог крізь тебе дивиться на*

світ» (Н. Назар). Концептуальна інформація ґрунтується на модальності — суб'єктивно-оцінному ставленні автора до змісту висловлювання з позицій реальності / ірреальності. Модальність містить субкатегорію емотивності, яка разом з антропоцентричністю оптимізує інтерактивність авторського тексту й читача. Концептуальна інформація може словесно виражатися в таких претекстових одиницях: 1) заголовкові комплекси: «Монолог ненародженого життя», «Книга Буття переповнена див», «Німі діалоги», «Помаранчева осінь» (Н. Назар), «Музей покинутих секретів» (О. Забужко), «Цвіте терен» (О. Кір'ян), «Німі діалоги» (Н. Назар), «Камінна душа» (Г. Хоткевич) тощо; 2) епіграфи: «Людська слава ніщо. Вона як дим розсіюється в одну мить» (Св. Тереза з Ліз'є) (до вірша «Я не вірю тобі, пишна пані») (Н. Назар), «Найбільша втрата нашої епохи — це втрата почиття гріха» (Вітторіо Мессорі) (до вірша «Це ж часу скільки: ХХІ вік!»), «Блаженні чисті серцем» (Господь Ісус Христос) (до вірша «Чого вам сосни ще бажати?..»), «Навчіться від Мене, бо я лагідний і сумирний серцем і знайдете полегшу душам вашим...» (Мт. 11, 29) (до вірша «Вчуся»), «О ця Ісусова тиша, Яка музика до серця» (Св. Тереза з Ліз'є) (до вірша «Алея тиші»), «Господи, дякую Тобі за доброту, яку Ти виявив мені через своїх священників» (до вірша «Священник»), «Ничого кращого немає, як тая мати молода з малим дитяточком...» (Т. Шевченко) (до вірша «Ну що, Тарасе, чисті в тебе мрії...»), «Нехай слова мої, мов квіти Тобі, Святійший Отче...» (до вірша «Мій смуток в радості звершаю...»), «Які ж бо прекрасні всі діла Господні» (Сирах, 39, 16) (до вірша «Люблю усе, що вміє говорити...») (Н. Назар), 3) присвяти: Євгену і Оксані Назар — вірш «Morts sola», присвячую п. Людмилі — вірш «Бомж», с. Магдаліні Чайківській СНДМ — вірш «Solo per lei», «Вервиця», с. Діогені Терешкевич СНДМ — вірш «В зимову нічку, в мить безсоння...», найдорожчому Папі Івану Павлу II — вірш «Усіма любленому», Україні — вірш «Біль», с. Єронімі СНДМ — вірш «Лиш не моя, лиш не моя...» (Н. Назар); 4) ключові слова: («Любити — терпіти, в покорі малти...») (Н. Назар «Любити»), «Це я» (Н. Назар «Я»), «Молитва» (Н. Назар «Не дай мені, Боже!»). Типовим мовним вираженням концептуальної інформації є антропометафоричний паралелізм: «шепоче ліс», «шепочуть хвилі», «шепочуть зорі», «шепочуть квіти», анафора: «ТИ мій День і моє моління! / ТИ мій Плач і моє Сумління, / ТИ моє із гріха Вставання, / ТИ моє Неустанне Зітхання, / ТИ безсилля мого певна Сила, / ТИ польоту мого Дужі Крила, / ТИ глибин моїх Сокровення, / ТИ пера мого Вічне Натхнення / ТИ Любове моя Безміра, / ТИ невіри моєї Віра, / ТИ до Бога моє Благання, / ТИ Надія моя в мить конання, / ТИ думок моїх Світле Успіння, / ТИ у смерті моїй Спасіння» (Н. Назар «ТИ мій День і моє Моління...») (Н. Назар).

Аналізовані художні способи надають висловленню особливої експресії й емоційного наповнення. Принагідно зауважимо, що на інтровертну природу адресантів у художніх текстах указують ключові слова-концепти *Бог, Творець, Розп'ятий Христос, Божа Воля, Преображення, Воскресіння, Книга Життя, Пречиста, храм, небо, туга, світло, правда, вічність, надія, сумління, плач, натхнення, віра, спасіння, мудрість, покора*. Вони є наскрізними інтродуктивними образами, які віддзеркалюють ідейне наповнення художніх українськомовних текстів. Суб'єктивно-модальна інформація, змістова структура якої містить експресивно-емоційний та оцінний блоки, засоби суб'єктивно-оцінної модальності, сприяє цілеспрямованій реалізації прагматичного аспекту інформування у словесному цілому.

Типовим для художнього тексту є функціонування в ролі національно конотованих атрибутів лексем на зразок *калина, бузок, терен, полин, сосна, горіх, лелека*. Наприклад, ключове слово *калина* в українських художніх текстах здатне викликати не тільки свідомі («Зацвіла в долині / Червона каліна, / Ніби засміялась / Дівчина-дитина» (Т. Шевченко)), а й підсвідомі, інтуїтивно відчутні спалахи історичної пам'яті національної лінгвоспільноти й цієї внутрішньою єдністю спільної пам'яті мобілізувати національний дух, закладати основи нових чуттєво-настрєвних комплексів, специфічно національно символіки на новому просторі культури: «Сплине полинно / Радісне ведмежа — / Біла каліна» (Р. Скиба); «Каліна доливає жаром вінця, й верба журу гойдає над ставком, а розпашіле від роботи сонце ляга щокую в хмарний бурелом. Ген-ген лелека гострить крила чинно, тут тиша голуба — до синіх брів, ось сосни з усієї України бредуть на віче збратаних борів» (В. Лупейко). Фундаментальні лінгвокультурні цінності узгоджуються з художньо-образним простором національної культури, а аксіологічний критерій українськомовних текстів постає онтологічним джерелом художності інформації, її естетичного буття.

Висновки. Виняткову роль у художньому тексті відіграє категорія інформативності, яка маніфестує словесне ціле як комунікативну одиницю, квант інформації. Ця універсальна характеристика, притаманна різномірним текстотипам, є не показником абсолютної інформаційної насиченості мовленнєвого утворення, а лабільною величиною, точніше, індикатором адекватного донесення визначеної міри інформації про щось до реципієнта через канал зв'язку. Феномен інформативності зумовлений наявністю в художньому тексті концептуальної інформації, яку запроєктовано у площину автора — з ідеєю твору, у площину читача — з процесом сприйняття тексту як освоєння нової інформації і наближення до авторського задуму. Українськомовні художні тексти є складниками картини світу етносу (колективного адресанта), вони вмщують у собі поколіннєвий досвід, генетично-еволюційне тло якого виражає текстова підкатегорія концептуальності. Концептуальність є своєрідною текстотвірною енергією, яка, реалізуючи естетичну ідею, координує тему та сюжет,

визначає добір мовних засобів тощо. Концепт — складник культури, її атрибут, квант, що «вмонтований» у свідомість людини як матриця бачення світу, як аксіологічна призма. Художня комунікація здатна виявляти унікальну культуру нації, її традиції, звичаї, менталітет, відтворювати життя людей у національно-історичній своєрідності, а також репрезентувати світогляд неповторної особистості автора-адресанта. Аналізовану підкатегорію витлумачено, по-перше, з оперттям на всі складники поняття інформації: інформація про код (мову або інші знакові системи), диктумна (про явища й предмети реальної або ментальної дійсності), модусна (про ставлення мовця до повідомлюваного), оцінна інформація, по-друге, з урахуванням характеру її вияву (експліцитна, імпліцитна), способу виникнення (ситуативна, конотативна, асоціативна). Мовними засобами реалізації концептуальності як підкатегорії текстової категорії інформативності є ключові слова, лексичні повтори, авторські афоризми, а також присвяти, епіграфи, заголовки.

Перспективою дослідження. Перспективою дослідження є поглиблення й інших підкатегорій текстової категорії інформативності художнього словесного цілого (фактуальність, імпліцитність), а також подальшим опрацюванням практичних алгоритмів виокремлення текстових підкатегорій та встановлення їхніх класифікаційних параметрів у наукових розвідках із прагматики, семантики, комунікативної сутності художнього тексту. Стаття поглиблює теорію тексту загалом та засадничі положення текстолінгвістики, комунікативного мовознавства зокрема, уможлиблює чітке ідентифікування надкатегорій, категорій і підкатегорій словесного цілого, удосконалює теоретичне підґрунтя лінгвістичного аналізу тексту на семантичному, комунікативному і прагматичному рівнях, збагачує вчення про кореляцію текстових категорій новими аргументами та ілюстраціями, істотно доповнює теоретичну граматику тексту у площині типології текстів і текстових категорій та їхніх мовних маркерів. Одержані результати сприятимуть розгортанню студій про міжрівневі зв'язки в системі текстової (комунікативної) лінгвістики.

Л і т е р а т у р а

1. Бацевич Ф., Кочан І. Лінгвістика тексту : підручник. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 316 с.
2. Бородіца С. Концептуальність художнього мислення Дмитра Павличка в поетичній збірці «Три строфи». Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Літературознавство. 2010. № 29. С. 63–69.
3. Бублейник Л. Особливості художнього мовлення: навч. пос. зі спецкурсу. Луцьк : Вежа, 2000. 179 с.
4. Вільчинська Т. Концепт-образ у практиці лінгвоконцептуального аналізу поетичного тексту. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк. 2008. № 2. Філологічні науки. С. 161–165.
5. Грушко Н. Текстові категорії як фактор текстової системності. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. пр. Вип. 8. Донецьк : ДонНУ, 2001. С. 192–196.
6. Давидюк Ю. Універсальні категорії художнього тексту. *Вісник Житомирського державного університету*. 2012. Вип. 65. Філологічні науки. С. 229–232.
7. Дишлюк І. М. Концептуальність поетичного мовлення Ліни Костенко. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2009. Вип. 20. С. 172–175.
8. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. пос. Київ : Академія, 2009. 264 с.
9. Єщенко Т. А. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти : монографія. Львів : Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2021. 470 с.
10. Єщенко Т. А. Текстово-антропоцентричний вимір метафори : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 352 с. (Серія «Монограф»).
11. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: теорія і практикум: навч. пос. Донецьк: Юго-Восток, 2007. 314 с.
12. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу : Монографія. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
13. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : посібник. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 432 с.
14. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посібник. Київ : Знання, 2008. 423 с.
15. Петрінська Т. С. Текстовий концепт як проєкція мовної картини світу в дискурсі. *Нова філологія* : зб. наук. праць. Запоріжжя : ЗНУ, 2009. № 35. С. 127–130.
16. Поберезька Г. Г. Категорія інформативності у текстах службових документів. URL : <http://www.rusnauka.com>.
17. Радзівєвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст — соціум — культура — мовна особистість. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. 491 с.
18. Слухай Н. В. та ін. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. 67 с.
19. Тарасова О. А. Різновиди інформації у поетичному тексті. *Проблеми семантики слова, речення та тексту* : зб. наук. пр. Київ : КНЛУ, 2007. Вип. 18. С. 111–117.
20. Урись Т. Архетип як естетична домінанта художнього вираження модусу національної ідентичності в сучасній українській поезії. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Філологія. Вип. 1 (35). 2016. С. 96–100.

References

1. Batsevych, F., Kochan, I. (2015), *Linguistics of the text [Linhvistyka tekstu]*, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, 316 p.
2. Boroditsa, S. (2010), "Conceptuality of Dmytro Pavlychko's artistic thinking in the poetry collection "Three stanzas", *The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series : History of Literature* ["Kontseptualnist khudozhnoho myslennia Dmytra Pavlychka v poetychniy zbirtsi "Try strofy", *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka, Seriya : Literaturoznavstvo*], Ternopil', Issue 29, pp. 63–69.
3. Bubleinyk, L. (2000), *Peculiarities of artistic speech [Osoblyvosti khudozhnoho movlennia]*, Vezha Publishing House, Lutsk, 179 p.
4. Vilchynska, T. (2008), "Concept-image in the practice of linguistic-conceptual analysis of a poetic text", *Scientific bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University* ["Kontsept-obraz u praktytsi linhvokontseptualnoho analizu poetychno tekstu", *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky*], Lutsk, Issue 2 : Philological sciences, pp. 161–165.
5. Hrushko, N. (2001), "Text categories as a factor of text systematicity", *Linguistic studies* ["Tekstovi katehorii yak faktor tekstovoi systemnosti", *Linhvistychni studii*], Vasyli' Stus Donetsk National University, Donetsk, Issue 8, pp. 192–196.
6. Davydiuk, Yu. (2012), "Universal categories of artistic text", *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal* ["Universalni katehorii khudozhnoho tekstu", *Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnogo universytetu*], Zhytomyr, Issue 65, pp. 229–232.
7. Dyshliuk, I. (2009), "Conceptuality of Lina Kostenko's poetic speech", *Scientific papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohyienko National University, Philological Sciences* ["Kontseptualnist poetychno movlennya Liny Kostenko", *Naukovi pratsi Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohyienka*], Aksioma Publishing House, Kamianets-Podilsky, Issue 20, pp. 172–175.
8. Yeshchenko, T. (2009), *Linguistic analysis of the text [Linhvistychnyi analiz tekstu]*, Akademiya Publishing House, Kyiv, 264 p.
9. Yeshchenko, T. (2018), *Textual-anthropocentric dimension of the metaphor of Ukrainian poets of the 1990s [Tekstovo-antropocentrychnyi vymir metafory ukraïns'koyi poezii 1990-kh]*, Akademydav, Kyiv, 380 p.
10. Yeshchenko, T. (2021), *The phenomenon of artistic text : communicative, semantic and pragmatic aspects [Fenomen khudozhnoho tekstu : komunikatyvnyi, semantychnyi i prahmatychnyi aspekty]*, Lvivskiy natsionalnyi medychniy universytet imeni Danyla Halytskoho, Lviv, 470 p.
11. Zahnitko, A. (2007), *Linguistics of the text : theory and practice [Linhvistyka tekstu : teoriya i praktykum]*, Yuhu-Vostok Publishing House, Donetsk, 314 p.
12. Kononenko, V. (2004), *Concepts of Ukrainian discourse [Kontsepty ukrainskoho dyskursu]*, Play Publishing House, Kyiv-Ivano-Frankivsk, 248 p.
13. Krupa, M. (2008), *Linguistic analysis of the artistic text [Linhvistychnyi analiz khudozhnoho tekstu]*, Pidruchnyky i posibnyky Publishing House, Ternopil, 432 p.
14. Kochan, I. (2009), *Linguistic analysis of the text [Linhvistychnyi analiz tekstu]*, Znannia Publishing House, Kyiv, 423 p.
15. Petrinska, T. (2009), "Textual concept as a projection of the linguistic picture of the world in discourse", *New Philology* ["Tekstoviy kontsept yak proektsiya movnoi kartyny svitu v dyskursi", *Nova filolohiya*], Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Issue 35, pp. 127–130.
16. Poberezska, H. (2007), *The category of informativeness in the texts of official documents [Katehoriya informatyvnosti u tekstakh sluzhbovykh dokumentiv]*, URL : <http://www.rusnauka.com>.
17. Radziyevska, T. (2010), *Essays on conceptual analysis and text linguistics. Text — society — culture — language personality [Narysy z kontseptualnoho analizu ta linhvistyky tekstu. Tekst — sotsium — kultura — movna osobystist]*, Inform.-analit. Ahentstvo, Kyiv, 491 p.
18. Slukhai, N. (2011), *Cognitology and conceptology in linguistic coverage [Kohnitolohiya ta kontseptolohiya v linhvistychnomu vysvitleni]*, Kyiv University Publishers, Kyiv, 67 p.
19. Tarasova, O. (2007), "Types of information in a poetic text", *Problems of word, sentence and text semantics : Collection of scientific papers ["Riznovydy informatsii u poetychnomu teksti", *Problemy semantyky slova, rechennia ta tekstu : zbirnyk naukovykh prats*]*, Kyiv National Linguistic University Press, Kyiv, Issue 18, pp. 111–117.
20. Urys, T. (2016), "Archetype as an aesthetic dominant of artistic expression of the mode of national identity in modern Ukrainian poetry", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series : Philology* ["Arkhetyp yak estetychna dominanta khudozhnoho vyrakhennia modusu natsionalnoi identychnosti v suchasniy ukrainskiiy poezii", *Naukovyi visnyk Uzhhorod'skoho universytetu. Seriya : Filolohiya*], Uzhhorod, Issue 1 (35), pp. 96–100.

Tetyana A. YESHCENKO,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Studies; Danylo Halytsky Lviv National Medical University; 3A Shymzeriv str., Lviv, 79010, Ukraine; tel.: +38 032 2786446; e-mail: teua.lviv@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3624-5072>

THE CONCEPTUALITY OF THE TEXT AS A MANIFESTATION OF THE ETHNO-CULTURAL CODE OF THE NATIONAL-AUTHOR PICTURE OF THE WORLD

Summary. *The purpose* of the article is to describe conceptuality as a subcategory of the textual category of informativeness, to focus on the linguistic means of expressing this typological feature of the verbal whole. The outlined goal involves the following tasks: to substantiate the existence of conceptuality as a subcategory of informativeness in the categorical hierarchy of the text; to focus attention on conceptuality in the aspect of revealing ethnocultural codes of national and individual author's pictures of the world; describe key words, lexical repetitions, author's aphorisms, as

well as dedications, epigraphs, titles as linguistic means of realizing conceptuality. **The source base** of the research is Ukrainian-language artistic verbal objects, from which the selection of units (metaphors, epithets, periphrasis, oxymorons, etc.) was carried out, which reveal conceptuality as a textual subcategory of informativeness. The focus is on literary texts of both classical Ukrainian literature and modern ones — by Ihor-Bohdan Antonych, Ivan Bagryany, Oksana Zabuzhko, Maria Matios, Natalia Nazar, Roman Skiba, Hryhoriy Skovoroda, Vasyl Stus, Lesya Ukrainka, Hnat Khotkevich, Taras Shevchenko. **The object** of study is Ukrainian poetic discourse and its components (concepts), and the subject is artistic images of Ukrainian poetry and prose as expressions of conceptuality as a type of textual category of informativeness. **The result** of the scientific search was the deepening of the idea of hierarchical ordering of text categories and subcategories and the definition of conceptuality as an invariant characteristic of the verbal whole, which reflects a separate aspect of the typological feature of the verbal whole. We study artistic and poetic communication in the aspect of a discursive approach as a process in which the result of verbal interaction between its participants is a manifestation of the specificity of the linguistic and national picture of the world of Ukrainians. **The conclusion** is that the informativeness category represents the text as a communicative unit. The phenomenon of informativeness is caused by the presence of conceptual information in the artistic text, which is projected into the plane of the author — with the idea of the work, into the plane of the reader — with the process of perceiving the text as assimilation of new information and approaching the author's idea. Ukrainian-language artistic texts are components of the world picture of the ethnos, they contain collective experience, the genetic and evolutionary basis of which is expressed by the textual subcategory of conceptuality. Conceptuality implements the aesthetic idea of the work, harmonizes the theme and plot, determines the selection of language means, etc.

The concept is an axiological prism of worldview. Artistic communication is able to reveal the unique culture of the nation, its traditions, customs, mentality, reproduce people's lives in national-historical originality, and also represent the worldview of the unique personality of the author-addressee. Linguistic means of implementing conceptuality as a subcategory of the text category of informativeness are keywords, lexical repetitions, author's aphorisms, as well as dedications, epigraphs, titles.

Key words: artistic text, text category, text subcategory, informativeness, conceptuality, concept, linguistic-national world picture, linguistic-individual world picture.

Статтю отримано 10.10.2023 р.